

PG
201
N24

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

РЧ64
= Наш језик

UNIVERSITY
OF MICHIGAN
MAR 5 1972
CURRENT
SERIALS SERVICE

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 1—2

БЕОГРАД, 1970.

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
1) М. Стевановић, Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства	1— 79.
2) М. Пешикан, Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему	80— 92.
3) А. Пецо, Вук — Даничићеви акценатски принципи и наша стандардна прозодијска норма	93—102.
4) Др Живојин Станојчић, Придевске заменице са морфемом *-кѣv- одн. *-кѣ у књижевном језику	103—109.
5) Проф. др Александар Костић, Терминолошка праксиологија неких наших старијих медицинских писаца	110—114
6) Обрен Илић, О неким случајевима рефлексивности глагола у српскохрватском књижевном језику . .	115—124.
7) Језичке поуке	125—130.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1970.

ВУК-ДАНИЧИЋЕВИ АКЦЕНАТСКИ ПРИНЦИПИ И НАША СТАНДАРДНА ПРОЗОДИЈСКА НОРМА

Проблеми акцента у наше дане све више привлаче пажњу језичких стручњака. Разлоге за то налазимо у доста неуједначеној акцентацији на подручју нашега језика: како у народним говорима и дијалектима, тако и у границама стандардног књижевног језика. Не треба бити језички стручњак па да се запази шаренило које влада у овој области нашега језика. Врло лако се распознају, управо по тој говорној особини, људи који су родом из Зајечара, Врања, Свилајнца, Крагујевца, Ваљева и Чачка, да узмемо само подручје Србије. На нашу велику жалост, оно што вреди за носиоце локалних говорних особина добрим делом се може рећи и за оне који су стекли више па чак и високо образовање, за оне који су дипломирали на неком од наших факултета. Дешава се, и не тако ретко, да и они што у току школовања усвоје понешто од стандардне акцентуације напуштањем школских клупа, ако се врате у родни крај, поново прихвате акцентуацију својих суграђана. А има и случајева да појединци који добу у крајеве са конзервативнијим акцентуацијама из крајева који имају новоштокавски акценатски систем, мало дужим боравком у новој средини почињу усвајати акцентуацију локалног говора, почињу напуштати своју првобитну акцентуацију која је, уз то, књижевна, стандардна. Обрнути случајеви, рекло би се, знатно су ређи.

Поставља се питање: зашто је то тако? Зашто је проблем усвајања стандардне акцентуације код нас стално акутан?

Јединствен одговор на ово питање тешко је, управо немогуће, дати. Разлога за такву ситуацију у нашој ортотонији има више. Указујемо на ове:

1. Ситуација коју налазимо у народним говорима на подручју Србије, а и у целој области српскохрватског језика, врло је разнолика, неуједначена:

има говора са само једним акцентом, и то акцентом своје врсте,

други говори имају претежно два акцента;

има и говора са три акцента, и на крају:

постоје говори који имају четири акцента.

Ово је ситуација говорног подручја СР Србије. Ако се узме у обзир цела штокавска говорна област, овом броју се може додати и један број народних говора који знају и за пет акцената.

То је први разлог што је проблем акцентуације, управо усвајања јединствене, књижевно-стандардизоване акцентуације код нас акутан проблем. Али то није и једини разлог, већ има и других.

Наша школа, од основне до факултета, ову област нашега језика никада није обрађивала с потребном озбиљношћу; питању акцента никада се није посвећивала потребна пажња. Мало је чудно, али не и несхватљиво, да се, рецимо, у нашим школама првог и другог ступња, може научити коректан изговор неког страног језика, а да се у тој школи не савладају основни принципи наше стандардне акцентуације.

То значи да се учењу страних језика поклања више пажње него учењу матерњег језика. Ко сноси одговорност за то? Не бисмо били правични ако бисмо кривицу за овакво стање бацили само на наставнике српскохрватског језика. Они сигурно носе на својој души један део, али не и цео грех. За такво стање крива је школа као институција, наставни колектив у целини. Давно је речено, и то управо у вези са усвајањем граматичких норми нашега језика, да су ту наставници овога предмета осуђени на пропаст ако их у њиховој тежњи за подизањем језичке културе не подрже све њихове колеге, сви они који са каталогом у руци улазе у исти разред. Уколико се тако не поступа, жеља наставника матерњег језика да код својих ученика развије осећање за језичку исправност, да их ослободи локалних језичких особина, неће уродити плодом. Све ће то подсећати на легенду о зидању Скадра на Бојани.

Део одговорности за овакво стање пада и на наше радиотелевизијске станице. Те институције, чија је васпитно-образовна моћ немерљива и чија се говорна реч слуша у врло великом броју наших домова, — од главног града до најзабаченијег кутка наше земље, мало пажње поклањају овој компоненти наше речи. Напротив, могло би се рећи да у виду разних „квизова“ или „шоуа“ радио и телевизија потпомажу неговање локалних говорних особина и тамо где то не би смело да буде. Није нам познато којих се критеријума придржавају ове институције при одабирању спикера, али бисмо могли на много примера показати да им је стандардни изговор: нормална штокавска артикулација и четвороакценатска система — тј. разликовање свих квалитативно-квантитативних обележја нашега стандардног језика — на последњем месту. А тако не би требало и не би смело да буде. С обзиром на функцију ових средстава масовне информације, с обзиром на то да је њихова говорна реч данас присутна у врло великом броју наших домова, с обзиром на то да жива реч радио-телевизијских спикера прати наше дете од његових првих корака до коначног оформљења, а и доцније, оправдан је захтев да језик не сме бити последња брига радних људи у тим институцијама.

То су неки од разлога зашто је акценатска ситуација код нас акутна, увек актуелна. А проблем је стар колико и тежња за стварањем јединственог књижевног језика.

Тачно је да је Вук Карацић својим Рјечником (из 1818) и целокупном својом реформом у области нашега језика дао акценуацији прогресивнијих говора штокавског дијалекта предност над осталим акценатским системима који постоје на нашем језичком тлу. Тачно је, уз то, да је овај потез, макар у почетку имао и изразиту ноту личног карактера, био и једино могућ, једино прихватљив за наш језик узет као лингвистички индивидуалитет. Вуково опредељење за говор „ерцеговачког“ типа било је историјски условљено, јер ма који други говорни тип са нашег језичког подручја не би имао онолико присталица у прошлом веку колико је имао говорни тип који је презентирао Вук: како у граматици, као систему, тако и у акценуацији. Истини за вољу треба рећи и то да ни данас, сто и више година после Вукове смрти, ни један други говорни тип, ни једна друга акце-

натска система — баш за то што је ситуација и у границама штокавског дијалекта, а о друга два дијалекта да и не говоримо, доста неуједначена — не би могли да се приме за стандардне, за општесрпскохрватске. Као што видимо, оно што је у прошлом веку урадио Вук за наш књижевни језик било је најрационалније и најприхватљивије. Ма колико ми данас мудровали о „варијантама“, или посебним језицима са изразито националним обележјем, ни наше време, да, рецимо, није било Вука и илираца, не би имало другог избора до онога који је учињен у прошлом веку, иако ни тада, као ни данас, зона најпрогресивнијих говора у кругу штокавског дијалекта није била најраспрострањенија — али јесте општесрпскохрватска, што се не би могло рећи ни за један други говорни тип.

У вези са Вуковим опредељењем за прогресивнију штокавску акцентуацију вредно је указати на то да је било покушаја и пре Вука да се тој акцентуацији да књижевни карактер. Тако је, нпр. Шиме Старчевић у својим Ричослоеницама дао акцентуацију прогресивнијих икавских говора штокавског дијалекта — дат је систем од четири акцента (посве кратак: *пак, небо, дид* — то је наш краткосилазни, мало уздигнут па брзо спуштен: *говорити, толико, грихота* — наш краткоузлазни, мало подигнут на дуље: *карам, питам* — наш дугосилазни, посве растегнут: *казати, везати* — наш дугоузлазни). Али Старчевићеве идеје, као ни идеје његових претходника: граматичара и лексикографа укључујући и Јурја Крижанића, нису наишле на плодно тло. Нису прихваћене. Овај посао, дакле, и у нормирању акцентуације, чекао је Вука. Мада је Копитар могао упознати Вука са оним што је до тада било урађено у овој области нашега језика, чињеница је да се Вук, нарочито у акцентуацији, није много ослањао на своје претходнике. Ако је у Писменици и био под утицајем Луке Милованова, у Рјечнику од 1818. он је сав свој. Али његова тадашња акцентуација није савршена, чак није ни испуњена жеља да се она до краја перфектуира, боље рећи Вук није још био дорастао томе врло сложеном задатку. Истина, Вук је у Рјечнику указао на основне квалитативно-квантитативне карактеристике херцеговачких, тј. најпрогресивнијих штокавских говора наводећи акценатске опозиције типа *кѡбѡк : кѡбѡк, ѡдѡ : ѡдѡ, ѡдѡша : ѡдѡша, ѡдѡра : ѡдѡра*, где је само једна од акце-

натских компонената и фонолошки релевантна, носилац семантичке диференцијације. То говори да је Вук већ тада јасно уочавао разлику између наших двају кратких акцената, али он или није сматрао да је ту дистинкцију нужно обележити и у оним случајевима где акценатска компонента није једина диференцијална особина између појединих речи или је био свестан немогућности да то сâм учини. Отуда у Рјечнику од 1818. и нема акценатског система као целине. Овакав Вуков став може се објаснити и задатком који је он себи поставио, уз то акценат у нашем језику не условљава, у великом броју случајева и семантичку разлику. А то је, свакако, разлог зашто се ни на стандардној акцентуацији не инсистира у довољној мери, и тамо где би требало да се она негује; да ли ће се рећи *девојчица* или *девојџица*; да ли ће се рећи *девојка* или *дѣвојка* за значење тих речи није битно. Прозадијске карактеристике тих речи за семантичку њихову компоненту су ирелевантне. Измене акцената не повлаче у тим примерима и измене значења. Додајмо уз ово да Вук ни много касније није сматрао да је графичку разлику између „и” нужно спровести до краја у граматички и речнику. То ће тек да уради Вуков непосредни ученик и заслужни радник у области нашега језика, Бура Даничић. Истина, Вук у Рјечнику од 1852. пише: „Велика хвала Бурџу Даничићу који се трудио око преводѣна ријечи на Њемачки и Латински језик и око поправљања и надгледања у штампању”. А познато је да није то било и једино што је Даничић урадио за тај рјечник. Познато је да је управо Даничићевом заслугом овај речник и у акцентуацији савршен. Зашто то Вук није истакао у Предговору? Свакако не зато што је то хтео приказати као своје, него зато што ни тада није сматрао да је то тако значајно. А ми знамо данас да је то и те како значајно. У вези са овим вредно ће бити подсетити се неких успомена Армина Павића.

Павић, један од истакнутих Вукових присталица у Хрватској, у некрологу Б. Даничићу (*Ђуро Daničić umro 17. studenoga 1882, Rad JA књ. 77, на стр. 183*) пише у вези са наведеним Вуковим речима о Даничићевој помоћи следеће: »Ко је проучио прво издање рјечника па за тјем Daničićеву Gramatiku i onaj članak o akcentima u Miklošičevoj Slavische Bibliothek taj već po tomu zna, da je Daničićeva pomoć te je Vukov rječnik u drugom

izdanju izašao ovakav" и да је Даничићева помоћ при изради тога речника била много већа »nego sam trud oko prevođenja i korekture«. Павић у продужетку пише и ово: »Pokoјnik (тј. Даничић, А. П.) ми је неколико мјесеци пред смрт једноћ приповијдао, колико га је труда стajало, док је Вука упutio, да у рјечнику треба сваки пут разликовати два кратка акцената, онај трећи особити акценат за ген. пл. н. пр. *ljûdi* да није ничему, и да поред акцената на главном облику треба метнути и акценте на оне облике, у којима се акценат мијенја«. Павић уз то истиче ово: »Nije pokojnik time htio smanјiti Vukove zasluge, kao da akcentuacija u rјечniku nije njegovo djelo, jerbo је odmah dodao: kada је starac spoznao, da doista tako треба, milina га бјеше и гледати и слушати, како бистро, како брзо razabiraše sve разлике и у pero ми ih казиваše«.

Дакле, Вуковим речником из 1852. и Даничићевим акценатским студијама ударени су основни принципи српскохрватске акцентуације. Ти принципи могли би се овако исказати:

1. Акцентогена реч може имати само један акценат. Од тога се изузимају сложенице и, евентуално, узвици;

2. Српскохрватски књижевни језик зна за четири акцената: два дуга и два кратка — то је њихова квантитивна компонента, уз то постоје и квалитативне разлике: улазна и силазна тонска обележеност;

3. Акценти силазне природе, по правилу, везани су за иницијални слог акцентогених речи: значи јављају се на једносложним речима (*uidс: dān*) и првом слогу вишесложених речи (*мама, мамица, брди, брдиимии се*);

4. Акценти улазне интонације, који су својствени само прогресивнијим говорима штокавског дијалекта, односно који су се појавили у новијем периоду развјетка нашега језика, јављају се на свим слоговима осим последњег, значи: не јављају се на једносложним речима као ни на ултимим вишесложних речи;

5. Полусложенице, а гдекад и сложенице, могу имати и акценат на оба своја саставна дела: *йрвобрајучед, зулум - чалма* односно такве речи могу имати и силазни акценат ван иницијалног слога: *злoидглeђа, очевидно, очилeд'но, богобдјазан*. Иако је тако код Вука, у стандардној акцентуацији књижевног језика

то је, што се сложеница тиче, усаглашено са општим правилима те акцентације, па се обично наглашава: *првобрѣтучед, злопд-лсѣа, очевидно, очигледно*. Ипак, међутим, остаје *богобдјазан*.

6. Силазни акценти могу се преносити на проклитике. Разми-кују се резултати старог: *вѣду - на воду*, и новог: *брѣша - од брата*, — преношења. Ова особина није подједнако обична у свим про-гресивнијим говорима штокавског дијалекта, па зато није ни обавезна у књижевном изговору;

7. Поста акценатски слогови могу бити двојаког квантитета: кратки: *мама, нѣга* и дуги: *дѣвѣјка, рѣѣмо*. Пре акценатски слогови само су кратки: *јунѣка друѣвѣ читѣмо*.

На овим начелима заснива се и наша стандардна акценту-ација, стандардна акцентска норма. Истина, има их који у не-ким случајевима одступају од Вук-Даничићевић акцената, јер сматрају да то не мења суштину наше акцентације, а чули су се гласови да би и ову област наше граматике требало реформисати: сазрели су, кажу ти појединци, услови да се одступе од Вук-Даничићевих акценатских канона, нарочито у вези са везаношћу силазних акцената за иницијални слог ак-центоване речи (да се прихвати и *аудиѣија, новѣла, дириѣнтѣ, фѣѣоѣрѣф, Америкѣнѣѣѣ, Југослѣвија*).

Овај захтев, подржан чај и од неких језичких стручњака, ипак није прихваћен. И то не због тога што се сматрало да су такви акценти ретка појава у говору оних који настоје да по-штују акценатске норме, него због тога што се желела очувати једна од најважнијих карактеристика новоштокавске акценту-ације. Полазило се од тога да би свако нарушавање тих прин-ципа, нарочито у простим речима, угрозило наш акценатски си-стем као целину. Ако би се прихватили као књижевни акценти типа: *аудиѣија, новѣла* — са доста јаким разлозима могло би се тражити да се усвоји као књижевни и изговор домаћих речи са силазним акцентима на неком од унутарњих слогова или, пак, на крајњем слогу. Дакле, да се прихвати и изговор: *дѣвѣјка, друѣриѣѣѣ, јунѣк, косѣ*. То би значило да свесно ру-шимо зграду која још увек има солидне темеље. Додајмо уз то да потреба за том ревизијом нема, ако се не желе и ту правити нека диференцирања у нашем језику. Друго је питање, о чему је и овде било речи, колико се наше норме практично реали-

зују, колико се оне у пракси поштују. Али то није само случај са акцентима. То нам може бити и пријатно и непријатно са знање.

Али, овакав став наших језичких стручњака не значи да они свесно затварају очи пред реалном ситуацијом, да не прате живу реч. То не. И управо због праћења живе говорне речи, због жеље да и акценатска норма прати акценат свакодневног говора, наши савремени акценатски кодификатори унели су доста иновација у ову област српскохрватског језика. Савремена акценатска норма флексибилнија је него икада раније. Основна начела, која су дали Вук и Даничић, још увек су на снази, још увек се поштују, али не због тога што се нико не усуђује да ту ништа мења, што нема смелости да та начела ревидира, него због тога што су ти принципи још увек и принципи оних говора на чијој је основи изграђен наш књижевни језик, наш стандардни језички израз. Другачије речено, Вук-Даничићева акценатска норма још увек је реалност у оним зонама наше језичке области чији је говор узет за основицу српскохрватског језика, још увек је реалност у „нашој Тоскани“. То је један од разлога због којих ми и данас инсистирамо на изнесеним акценатским принципима. Али, то исто тако треба истаћи, одступања од Вук-Даничићевих акцената како у појединим случајевима тако и у акценту целих категорија не само да се допуштају него се уносе и у наше граматичке нормативе. Као потврду за то навешћемо ове примере:

1. Према класичном, тј. Вук-Даничићевом акценту: *синѡвѡ-синѡвима*, *друѡвѡ-друѡвима* стандардна ортотоничка норма прихвата и други акценат, онај аналошки: *сиѡвѡ - сиѡвима*, *друѡвѡ - друѡвима*;

2. Према Даничићевом акценту: *о дувѡру*, *у догађѡју*, *на по рођѡју*; *на прстѡну*, *на камѡну*, *у говѡру*, *у чопѡру*, данас је свим обичан, у овом облику, и акценат номинатива јединине: *у дѡзѡру*, *на ѡдрођѡју*; *на кѡмену*, *у говѡру* (в. М. Стевановић: Савремени српскохрватски језик, I, 218—219.

3. Према класичном: *мѡне*, *тѡбе*; *мѡни*, *тѡби* данас се не сматра некњижевним ни акценат *мѡне - мѡни*, *шѡбе - шѡби*;

4. Поред Вуковог *ѡвѡј*, *ѡнѡј* прихвата се и: *ѡвѡј*, *ѡнѡј*;

5. Поред *пòћи, нàћи; пèћи, рèћи* данас имају стандардну вредност и акценти силазне интонације у наведеним облицима: *пòћи, нàћи; ùдћи, рèћи*;

6. Поред презентског акцента: *читáмо - читáте, седíмо - седíте* стандардни нормативи прихватају и: *чиíиáмо - чиíиáте, седáмо - седáте*;

7. Двојаке акценте прихватамо и код глагола типа: *трéсти*: *трéсти - трèсти*;

8. Свакако је највише акцентских измена у облику аориста: Тако према Даничићевом акценту од глагола типа *крéнути*: *крéнем*, који код Даничића у 2. и 3. л. једине тога облика гласе: *крéну*, тако и *покрéну* имамо *крéнӯ, ùдкрéнӯ*. Према Даничићевом: *ӣрну, ùрèӣрну* данас је једино у употреби: *ӣрнӯ, ùрèӣрнӯ* (в. М. Стевановић: Данашњи акценат аориста, НЈ н. с. V, 256 и даље);

9. У акузативу једине именица ж. р. на -а типа: *брзина, врућина* код Вука и Даничића имамо само краткосилазни акценат на првом слогу: *брзину, вѝсину, врућину, дубину*. Поред тога акцента савремени језички нормативи данас прихватају и онај аналошки, који је знатно чешће у употреби: *брзину, вѝсину, врућину, дубину* (в. М. Стевановић: Савремени српскохрватски језик, I, 241);

10. Уопштавање акцента осталих облика имамо и код именица ж. р. типа *глава, брада*, односно *кòза, вòда* у дативу и акузативу једине, као и у номинативу множине (в. код мене НЈ н. с. XII, 12—24 као и 233—245);

11. Стандардни нормативи прихватају и извесне редукције дугих постаценатских слогова: *девојáкá, сѝнòвá, Америкáнáцá, Бòсáнáцá*. Последња дужина у оваквим позицијама може бити и занемарена;

12. У акцентуацији појединачних примера одступања од Вук-Даничићевих акцената су знатно бројнија. Увек се иде за тим да акценатска норма одражава реалну ситуацију наше говорне речи, али се, истина, не одбацује ни класични акценат све докле док се не утврди да тај акценат више не живи у говорној речи.

Као што се из овога што је овде речено може закључити, савремени акценатски нормативи не оглушују се о живу народну реч.

13. Одступање од Вука имамо и у акцентуацији сложеница типа *првобратучед*. Вук ту има два акцента. Овакав акценат налазимо и код наших граматичара, а и у Правопису (из 1960). Проф. Стевановић у Савременом српскохрватском језику I поред таквог акцента даје и онај повучени, који је саображен са правилима новоштокавске акцентуације: *сврзимџија, сврзибраџа* (стр. 419); такав акценат имају и сложенице типа: *дудникеса, братсестра, коњкрадица, горњоградски* (оп. цит. 424—425) и сл.

14. Има неслагања у односу на Вука и у акценту ијекавских рефлекса старога гласа ђ. Вук, а према њему и сви наши граматички и ортоепски нормативи, има м. $\acute{e} < \acute{z} = \acute{y}je$, а м. $\acute{e} < \acute{z} = \acute{u}je$: *бѐло - бијело, бѐло - бијѐло*. Међутим, многи ијекавски говори, ако не и већина тих говора, имају или: *бцело, бцело*, или, пак, *бијѐло, бијѐло*. Потписаноме се чини да би и ту требало поћи за савременим стањем у ијекавским говорима и прихватити поред: *џје, и џје и џје, џје*.

Као што видимо, и поред нашег захтева да се придржавамо класичних принципа у акцентуацији, стандардна акценатска норма није крута. Напротив. Она прихвата све оно што је резултат унутрашњих акценатских измена у прогресивнијим говорима штокавског дијалекта. Наравно, уколико оне не руше основу Вукове системе. Зато су, по нашем мишљењу, сувишне сугестије неких страних слависта, макар оне биле и добронамерне, да се из наше прозодије уклоне квалитативне дистинкције, а да се задрже само квантитативне њихове компоненте. Такве измене у систему наше акцентуације не могу се прихватити из два разлога: 1. што бисмо тиме довели у питање обележавања семантичке стране многих наших речи и 2. таквим обележавањем не бисмо дали реалну слику акценатског стања ниједног говорног подручја наше језичке области. А оба та момента су толико значајна у овом случају да се они не могу пренебрећи⁴.

А. Пецо

* Скраћена верзија предавања одржаног на Коларчевом народном универзитету у Београду 28. I 1971. године.